

Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi (1910) Ders Kitabının İçerik Bakımından İncelenmesi

Hamit ÇALIŞKAN¹

Ali Osman KOCALAR²

Makale Bilgisi

Özet

Alınma Tarihi

22.11.2019

Kabul Tarihi

10.12.2019

Yayınlanma Tarihi

30.12.2019

Bu çalışmada Osmanlı'nın son döneminde birçok siyasi olaylara sahne olan toplum hayatında ve eğitim hayatında çok köklü değişiklik ve yeniliklerin yaşandığı II. Meşrutiyet döneminde okutulan bir ders kitabı incelenmiştir. Bu dönemdeki coğrafya eğitiminin nasıl olduğu ile ilgili olarak İbn Nüzhet Cevat Bey tarafından rüştiyelerde okutulmak üzere hazırlanan bir eser örnek alınmıştır. "Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi" adlı bu eserde coğrafya ders kitaplarındaki içeriğin ne olduğu ve içeriğin sunumunun nasıl olduğu hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır. Günümüz Türkçesine "Haritalı Resimli Genel Coğrafya" olarak çevrilen bu eser resimli bir ders kitabı olması, yaş seviyesine göre hazırlanmış olması ve ortaokullarda okutulmuş olması bakımından kıymetlidir.

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmış olup veriler doküman incelemesi yoluyla toplanmış ve elde edilen veriler nitel analize tabi tutulup araştırmada kullanılabilir duruma getirilmiştir. İnternet ortamında aslından taranmış hali mevcut olan bu eser öncelikle araştırmacılarından biri tarafından günümüz Türkçe'sine çevrilmiştir. Daha sonra tarih eğitimcisi ile birlikte diğer araştırmacı hem çevirinin doğruluğu hem de verilen bilgilerin uygun şekilde analizi için sınıflandırma yapmıştır.

Araştırmada ders kitabının içerik olarak incelenmesi Talim ve Terbiye Kurulunun ders kitapları içerik değerlendirme kriterleri dikkate alınarak yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, coğrafya eğitimi, coğrafya ders kitabı, içerik.

¹ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye. hmtclskn@gmail.com

² Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Türkiye. ali.kocalar@marmara.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-7827-9043

The Content Analysis of the Mapped and Illustrated Geography Textbook (1910)

Article Info

Abstract

Received
22.11.2019

Accepted
10.12.2019

Published Online
30.12.2019

In this study it was examined the textbook taught during the Ottoman State's Second Constitutional Monarchy period where an array of societal and educational radical changes and innovations took place. In order to understand the geography education in this period a sample textbook that taught in Ottoman junior high schools which was written by İbn Nüzhet Cevat Bey is analysed. With the textbook titled "Mapped and Illustrated Geography" it is aimed to give information about the content and presentation of geography textbooks. This book translated into Turkish as "Haritalı ve Resimli Genel Coğrafya" is important because it was prepared for students studying in Ottoman junior high schools taking into account age cohort.

In the study qualitative approach utilised and the data gathered examined through content analysis. A researcher translated this book that can be found on internet. The researcher collaborating with a history education academic analysed the accuracy of the translation of the book and classified it for content analysis. In the study, the content analysis of the textbook conducted according to the criteria of the Turkish Education Board.

Keywords: Ottoman State, geography education, geography textbook, content.

GİRİŞ

19. yüzyılda Osmanlı'da coğrafya eserlerinin hem sayıca arttığı hem de özellikle yüzyıl sonlarına doğru niteliklerinin yükseldiği gözlenmektedir. Bu iyileşmede, ilk defa 1864 yılından sonra yayımlanmaya başlanan vilayet salnamelerinin etkisi oldukça büyüktür. Çünkü önceki tarihlerde, coğrafya müelliflerinin Osmanlı ülkelerine ait bilgi ve sayısal verileri bulmakta zorlanmaları salnamelerin yayımlanması ile sona ermiştir. Bahsedilen gelişmelere bağlı olarak ülkemizde 1890'lara doğru daha uzmanlaşmış alanlarda coğrafya kitapları yazılmaya başlanmıştır. 1885'te Abdurrahman Şeref Bey'in idadiler/liseler için yazdığı iki ciltlik "Coğrafya-i Umumi"si bunlardan sadece birisidir. Bu dönemin coğrafya alanındaki diğer önemli bir faaliyeti, coğrafya sözlüklerinin yayımlanması olmuştur (Gümüşçü, 2012).

Osmanlı'dan kalma bilgi birikimi günümüzde iyi bir şekilde kullanılamamakta ya da bu geniş hazineye ulaşmakta bir takım sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu sıkıntıların başında harf inkılâbıyla birlikte yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kullandığı alfabenin değişmesi ve Osmanlıca yazılan Osmanlı dönemi eserlerinin incelenmesi ve anlaşılması ayrı bir gayret gerekmektedir. Bundan olsa gerek birçok araştırmacı bu dönemleri araştırmaktan kaçınmaktadır. Oysa bu dönemlerde basılan coğrafya kitapları incelendiğinde o dönemin; ekonomik, sosyal, siyasi, eğitim alanlarında ve daha toplumsal hayatın birçok alanında bize derin bilgiler sağlayacaktır. Ayrıca bu bilgilerden sadece coğrafi alanda çalışanlar değil sosyal ve iktisadi bilimlerin birçok alanında çalışanlar da istifade edecektir.

1876'da Padişah Sultan II. Abdülhamid'in Kanun-i Esasi'yi ilan etmesiyle Meşrutiyet rejimine geçilmiştir. Kanun-i Esasi'nin içinde eğitimle ilgili çok önemli maddeler olmasına rağmen savaşlar nedeniyle uygulanamamıştır. Savaşın Osmanlı devlet yetkililerini zor durumda bırakması sonucu Sultan II. Abdülhamid, 13 Şubat 1878'de parlamentoyu süresiz olarak feshetmiş ve I. Meşrutiyet dönemine son vermiştir. 1878'den 1908 yılına kadar devam eden 30 yıllık mutlakiyet döneminde, eğitim ve öğretim alanında önemli atılımlar yapılmıştır (Özey, 1996).

Eğitim çağı olarak adlandırılan 19. Yüzyılda vatandaş için faydalı olan bilimlerin kullanılması esastı. Tarih, coğrafya ve doğa bilimleri bunların başlıcalarıydı. Çağa ayak uydurma çabasındaki Osmanlı Devleti'nin de buna uymaya çalıştığı görülmektedir. Bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nde önemli ölçüde gelişme gösteren alanlardan birisi de Coğrafya idi. Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle (1869) her seviyedeki Coğrafya öğretimi resmi ders programına konularak devletin her yerinde uygulanmak üzere kurumsallaştı (Türk, 2009). Maarif Salnamesi'nde, 1898-1899 Eğitim ve Öğretim yılındaki idadi ve rüştiyelerin ders programları incelendiğinde, coğrafya ders sayıları ve saatlerinin artmış olduğu görülür. Buna göre, idadi ve rüştiyelerin 7. yılında 1 saat, diğer ilk 6 yılında her yıl haftada 2'şer saat coğrafya dersi ders programlarında yer almıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde her kademe ve sınıfta coğrafya eğitim ve öğretiminin olduğu görülmektedir (Özey, 1996).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine gelindiğinde, devletin savaşlarda sürekli yenilgi alması ve zayıflamasına rağmen, bilimsel yönden önemli bir gerileme olmadığı görülür. 26 Şubat 1910

(13 Şubat 1325)'da padişahın tasdiki ile Medâris-i İlmiye Nizâmnâmesi adı altında bir program yayımlanmıştır. Bu nizamnameye göre 9 aylık dönemlerden oluşan 11 yıllık eğitim süresince 4.5.9.10. ve 11. sınıflarda coğrafya dersleri de yer almaktadır (Ölmez, 2014). Koca devlet, sanki yeniden kurulacakmış gibi coğrafi alanda da çalışmalar devam etmiş, özellikle 1913'lü yıllarda çok sayıda coğrafi eser yayımlanmıştır. İbn Nüzhet Cevat Bey tarafından yazılan, "Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi" de bu kitaplardan biridir (Özey, 1996). Modern izahlı coğrafyanın mekteplerimize II. Meşrutiyetten (1908/1324) sonra girmeye başladığı belirtilmektedir (Türk, 2009).

Yukarıda Meşrutiyet dönemi genel olarak değerlendirilmiş olup bu çalışma ile de Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi (ortaokul 1. ve 2. sene) ders kitabının içerik özellikleri tartışılacaktır.

Ders Kitabı İnceleme ve Değerlendirme

Eğitim, doğumdan ölüme kadar yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Bu süreç okullarda planlı ve programlı olarak yürütülür. Öğrencilere eğitim programları aracılığı ile yaşantılar kazandırılmaya çalışılır. Bu nedenle öğrencilere kazandırılacak yaşantıların etkin ve verimli olabilmesi ancak iyi bir eğitim programı ile mümkündür (Taş, 2007).

İyi bir eğitim programının uygulanmasında etkili ve en önemli araçlardan biri de iyi bir ders kitabı seçimidir. Öğrencilerin ilgi alanları ve zihinsel gelişimlerinin farklı olduğu bir eğitim ortamında öğretmenlerin en çok kullandığı araçlardan biri olan ders kitapları içerisinde barındırdığı; metinler, okuma parçaları, tasarım, sembol ve görsellerle verilen örtük ve açık mesajlarla öğretim programlarının gerçekleşmesine büyük katkı sunmaktadır. Artvinli, coğrafya ders kitaplarının sınıf içindeki önemini belirtirken, öğretmenlerin birçok etkinliği kitap ile yürütmekte olduğunu belirtmektedir (Artvinli, 2009). Bir ders kitabı hem öğretmen için hem de öğrenen için en önemli ders materyallerinin başında geldiği için eğitim öğretim sürecinin içinde en fazla eleştirilen değişkenlerden biridir diyebiliriz. Ders kitapları, ülkelerin ve eğitim öğretim sürecinin vazgeçilemez bir kaynağıdır. Bu nedenle, ders kitaplarının incelenmesi ve değerlendirilmesi sonucunda daha kaliteli kitaplara doğru bir yönelim sağlanmalıdır (Semerci, 2004).

Bütün eğitim kurumlarında bulunması mümkün olan ders kitaplarının fiziksel, eğitsel, görsel ve dil-anlatım özellikleri bakımından nitelikli olması gerekmektedir (Gülersoy, 2013). Bir ders kitabının bu özellikler açısından verimli bir kitap olabilmesi de ders kitabı incelemelerinin objektif ve titizlikle yapılmasına bağlıdır.

Kitapların değerlendirilmesinde her ders kitabı için genel ölçütler olduğu gibi bunların yanında bir coğrafya kitabının değerlendirilmesinde kullanılacak ölçütler de vardır. Aşağıda yöntem kısmında günümüz coğrafya ders kitaplarının içeriksel açıdan ve görsel açıdan değerlendirilmesinde kullanılan ölçütler verilmiştir. Bu ölçütler, Talim Terbiye Kurulu Ders Kitapları Yönetmeliği, çeşitli eserlerdeki ders kitabı değerlendirme ölçütleri ve öğretmen görüşleri dikkate alınarak oluşturulmuştur (Kızılçaoğlu, 2003).

YÖNTEM

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, “gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, olguların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya koyulmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırma” olarak tanımlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2008).

Çalışmada veri toplama aracı olarak doküman inceleme metodu kullanılmıştır. Doküman inceleme metodu; araştırma kapsamında incelenen konuyla ilgili olgu ve olaylar hakkında bilgi içeren yazılı belgelerin analiz edilmesiyle veri sağlanmasına dayanmaktadır. Doküman inceleme, aynı zamanda araştırmanın konusu ile ilgili bilgi içeren materyallerin analizidir. Bu materyaller yazılı materyaller (kitap, dergi, gazete, arşiv, mektup, günlük vb.) olabileceği gibi konuyla ilgili film, video veya fotoğraflar şeklinde de olabilir (Aktaş, 2015).

Doküman inceleme metodunda anket, görüşme ve gözlem yapmaya gerek kalmadan verilere ulaşabildiğimiz için zaman ve kaynak yönünden araştırmacıya kolaylık sağlamaktadır. Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet dönemine geçen süreçte Osmanlı eğitimindeki modernleşme hareketlerinin ders kitaplarına yansımaları da dikkate alarak İbn Nüzhet Cevat Bey tarafından rüştiyelerde okutulmak üzere kaleme alınan “Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi” kitabı araştırmaya konu edilmiştir. Eser Osmanlı Türkçesinden günümüz Türkçesine çevrilip sadeleştirilmiş ve Tarih eğitimi uzmanı tarafından da incelenmiştir. Daha sonra bu ders kitabı Milli Eğitim Bakanlığının Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliğinin 19. Maddesi (meb.gov.tr) hükümleri doğrultusunda içerik açısından belirlenen ölçütlere göre değerlendirilmiştir.

Çalışmada araştırma sorusu şöyledir; Haritalı musavver coğrafya-i umumi ders kitabı içerik açısından değerlendirildiğinde nasıldır? Ayrıca ders kitabı görsel açıdan nasıldır? sorusuna da cevap aranmıştır.

BULGULAR

Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi Ders Kitabı İçerik Açısından değerlendirildiğinde nasıldır? sorusu için elde edilen bulgular;

1.Bulgu: Kitabın içeriği açık, net ve anlaşılırdır. İçeriğin düzenlenmesinde genellikle, konular genelden özele aşamalı ilkesine uygun olarak düzenlenmiştir.

Örnek; coğrafyanın tarif ve taksimi yapılırken Coğrafya-ı Riyazi, Coğrafya-ı Tabii, Coğrafya-ı Siyasi olarak üç başlık altında verilmiş ve daha sonra bu ana başlıklar altındaki konular aşamalı bir şekilde verilmiştir (Cevat Bey, 1910).

Tarif ve Taksim: Coğrafya arzın ahvalini bildiren ilme denir. Ancak coğrafya yalnız arzı tarif ile kalmayıp arzı tağlib eden kaffe-i ve gaye-i dahi cemiğdir. Coğrafya ilminin; riyazi, tabii, siyasi namları ile üç kısmı vardır.

Coğrafya-ı Riyazi: Arzın şeklinden, büyüklüğünden, gece ile gündüzün ve mevsimlerin tevellisinden, yıldızlarla münasebetinden bahseder.

Coğrafya-ı Tabii: Dünyayı tertip eden toprak ile sudan, havadan, nebatat ve hayvanattan bahseder.

Coğrafya-ı Siyasi: Beni beşer, yani insanların arz üzerinde teşkil ettikleri cemiyetler ve devletlerden ve devletlerin idare ettikleri memleketlerden ve bunların taksimi ile insanların maişet ve medeniyetlerinden bahseder.

2.Bulgu: Coğrafyanın taksimi bu üç başlık altında yapıldıktan sonra her başlığa ait içerik çok fazla ayrıntıya girmeden rüştüye seviyesindeki öğrencilerin anlayabileceği seviyede yüzeysel bir şekilde verilmiş, dolayısıyla içerik verilirken ekonomiklik ilkesi gözetilmiştir. Musannıf içeriği somut ve anlaşılır kelimelerle kendi yorumlarına çok fazla yer vermeden sunmuş ancak her ne kadar verilen bilgiler o dönemin şartlarında bilgi hatası ve bilimsel hatalardan uzak görünse bile bu gün ülke sınırları ve yer adları başta olmak üzere birçok genel geçer bilgi değişime uğramıştır.

Örnek; İngiltere ile ilgili kitapta verilen bilgilerden sınırları başta olmak üzere, nüfusu, dünyada lider konumda olduğu alanlar, bünyesinde barındırdığı hükümetler gibi birçok bilgi bu gün geçerliliğini yitirmiştir.

İngiltere: İngiltere, Britanya Cezayir-i mecmuası üzerinde muazzam bir krallıktır. Beş kıtada olan pek vasi müstemlekatı ile beraber gerek nüfusça ve gerek vüsat-i arazice kuvve-i bahriye, ticaret ve sanat ve servetçe dünyanın birinci devleti sayılır. Avrupa'daki mevkiine nazaran İngiltere Krallık ise de pek zengin ve Mühim olan Hint müstemlekesine nispetle İngiltere hükümetine: İngiltere Krallığı ve Hindistan İmparatorluğu denir. İngilizler Tüccar bir millet olup dünyanın her yerinde İngiliz gemileri işler. Azametli donanması bütün denizlere hâkimdir İngiliz bayrağı Cihan'ın her bir semtinde tanınır İngiltere'nin yalnız Avrupa'daki memleketinde 45 milyon nüfusu vardır.

3.Bulgu: Kitap muhtasar (özet) bir kitap olduğu için birçok konu yüzeysel geçilmiş, konularla ilgili çok fazla ayrıntıya girilmemiştir. Bu durumda kitapta bazı bilgi eksikliklerine rastlanmaktadır. Kitabın genelinde çelişkili ifadelerle rastlanmayıp hatalı genelleme ya da kavram yanlışlığına yol açabilecek bilgi ve ifade tarzı tespit edilememiştir. İçeriğin hazırlanmasında bilimsellik ilkesini göz ardı edilmemiştir.

İçerikteki kavramlar, kullanılan terimler, verilen örnekler, kullanılan formüller, anlatım dili ve görsel öğeler rüştüyedeki öğrencilerin yaş grubuna ve seviyesine uygun seçilmiştir. (Resim 1)

Örnek 1: Kitapta yönler konusu anlatılırken gerek konunun anlatım tarzı gerek verilen örnekler gerekse kullanılan görseller konuyu rüştüye seviyesindeki bir öğrencinin anlayabileceği düzeye indirmiştir.

Güneş daima bu ufuk dairesinin bir noktasından doğar ve mukabil noktasından batar. İşte Güneşin doğduğu nokta şark ve battığı nokta garp noktalarıdır. Şark noktasını sağına, garp noktasını sola alarak ikisi arasında duran kimsenin yüzü şimal arkası da cenup noktasına karşı gelir. Bu dört cihat esasi olduğundan cihat-i asliye namı ile yâd olunurlar.

Resim 1: Asıl yönler

Bu dört cihetten başka her biri cihat-i asliyeden ikisi arasında olmak üzere dört nokta daha vardır. (Resim 2)

Şimal-i şarki şimal ile şark arasında

Şimal-i garbi şimal ile garb arasında

Cenub-i şarki cenub ile şark arasında

Cenub-i garbi cenup ile garp arasında

Resim 2: Yönler

Cihetleri tayin etmek için en kolay vasıta güneştir. Çünkü Güneşin doğduğu, battığı noktalar bilinir ise yukarıdaki usul ile tayin etmek kolaydır. Demirkazık denilen ve kutb-i şimali noktasına pek yakın bulunup asla yerini değiştirmeyen kutup yıldızı dahi nokta-yi şimali gösterdiğinden geceleri bununla da cihetler tayin olunur.

Pusula: *Cihetleri tayin için en kolay vasıta pusula denilen alettir. Pusula bir kutu içinde ve bir mil üzerinde hareket eder. Mıknatısı bir ibre olup serbest bırakıldığı zaman daima mavi olan ucu şimali gösterir ve usul-i malumesi vecih ile tanzim ve tesviye olduğunda her bir cihet kendi hizasına gelir.*

(Resim 3) Pusulayı tanzim ve tesviye etmek düz bir yere koyup ibresini şimal ve cenuba tatbik etmektir ki buna cihete vaz' etmek demektir.

Resim 3: Pusula

İçeriğin somutlaştırılmasında gerek verilen örnekler gerekse kullanılan görseller günlük hayatla ilişkilendirilmiş ve öğrencinin günlük hayata uyarlayabileceği düzeyde seçilmiştir. Aşağıda verdiğimiz örnekte de dünyanın küresel şekli anlatılırken hem günlük hayatla ilişkilendirilmiş hem de verilen örnek konunun somutlaştırılmasına yardımcı olacak nitelikte seçilmiştir olmuştur. (Resim 4)

Örnek 2: Dünya'nın küresel şekli anlatılırken şu şekilde örneklendirilmiştir.

Arzın küre biçiminde olduğuna birçok deliller vardır. Ezcümle deniz kıyısında durup uzaktan gelen gemiye bakan adam iptidada geminin direğinin tepesini sonra yelkenlerini en nihayet büsbütün müşahade eder. Zira arz düz olsaydı ruyetber-akis olacaktı yani en evvel geminin büyük kısmı olan teknesini görmek iktiza ederdi.

Küreviyyetin bir delili de açıklık bir mahalde etrafa bakıldığı zaman görebildiğimiz yerleri bir daire içinde görmekliğimizdir. Bu hal küre olan cisimlere mahsustur.

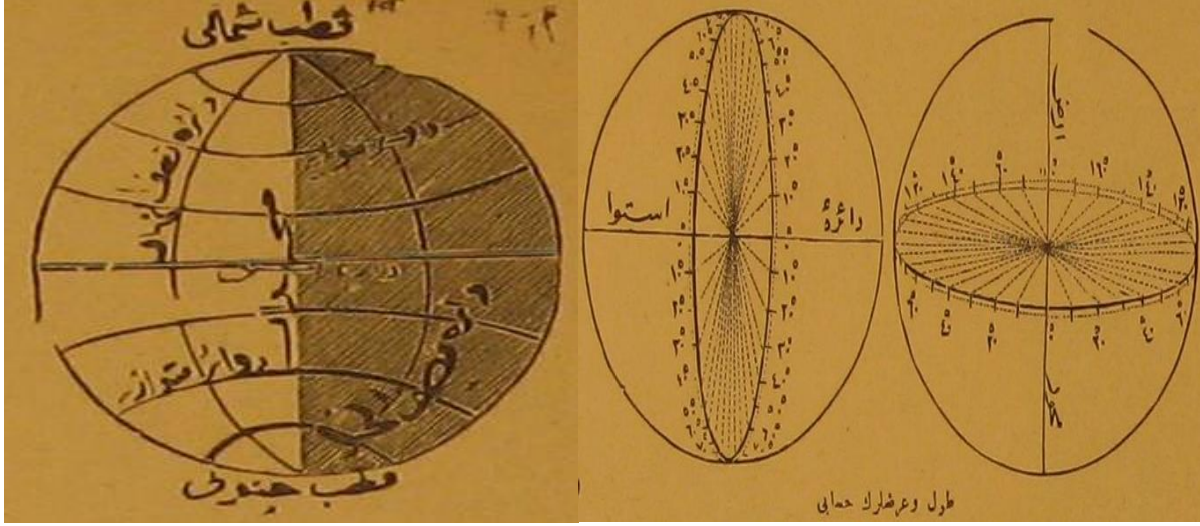
Resim 4: Dünyanın şeklinin isbatı

Örnek 3: Dünya üzerindeki koordinat sistemi anlatılırken aşağıdaki örnek de verilmiştir. (Resim 5, Resim 6)

Kutup Noktaları: Kürenin karşılıklı iki nihayetleridir.

Mesela bir portakal alıp tamamen ortasından geçmek üzere bir mili sokarsanız milin geçtiği ve çıktığı delikler kutuplar ve tamamen ortasından bıçakla ikiye bölerseniz hâsıl olan çizgi hatt-ı istiva(ekvator) ve portakalın dilimleri arasındaki çizgiler de nısfu'n-neharlar(meridyen) demek olur.

Resim 5: Kutup noktaları

Resim 6: Tul(Boylam) ve Arzın(Enlem) hesabı

Nısfu'n-neharları kat' eden dairelere arz daireleri(paralel) denir ve arz daireleri hatt-i istivadan başlayıp küçüle küçüle kutuplarda nihayet bulurlar.

Yukarıda verilen bu örnekler baktığımızda öğrenci bu örnekleri dışarı açık bir alana çıktığında gözlemleyebilmekte veya evde basit materyallerle somutlaştırabilmektedir.

4.Bulgu: İçeriğin sunumunda görsel öğeler dışında öğrencide merak uyandıracak sorulara ve dikkat çekici uyarılara pek fazla yer verilmemiştir.

İçeriğin dağılımı ünite bazında dengeli ve genellikle günümüzde rüştiye seviyesine denk gelen ortaokul sosyal bilgiler kitaplarında olduğu gibi ayrıntıdan uzak bir şekilde yapılmıştır. Bilgilerin yoğunluğu ise ünite bazında hedeflenecek süre ile tutarlı bir şekilde hazırlanmıştır. İçeriği kazanımdan uzaklaştıracak, konuyu dağıtacak gereksiz ayrıntılara yer verilmemiştir. Kitabın bütününde olumsuz örnek oluşturabilecek kelime, cümle ve diğer içerik unsurlarından uzak durulmuştur.

Kitabın görsel açıdan incelenmesi sonucunda şu tespitlere varılmıştır;

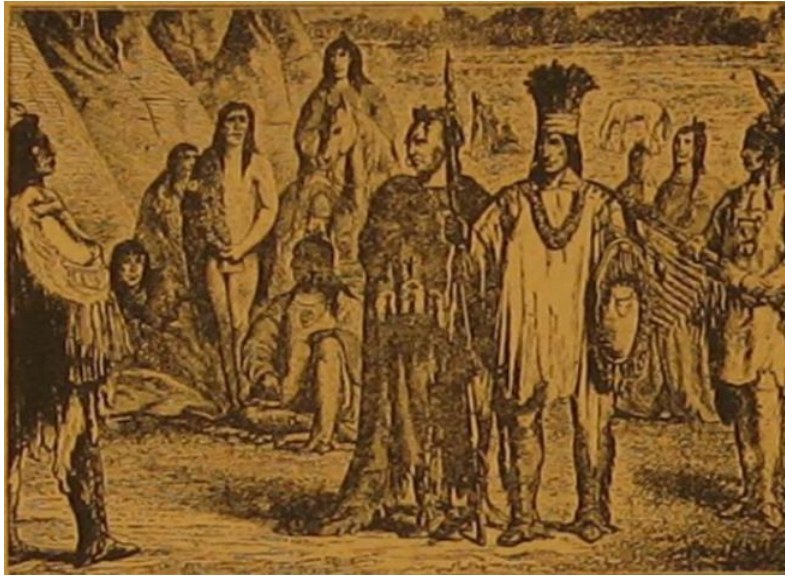
- Kitap 55 sayfa olup toplam 58 görsel içermektedir.
- Kullanılan görseller öğrencinin yaşına ve içeriğe uygun seçilmiştir.
- Dönemin şartları düşünüldüğünde ve dönemin diğer kitapları ile kıyaslandığında görseller açık, net ve anlaşılırdır.
- Kullanılan görsellerle kitap öğrenci için daha ilgi çekici hale getirilmiştir.

- İçerikte kullanılan görseller konu ile ilgili derin bilgiler içermese bile bilimsel açıdan hata içermemektedir.
- Görsel araçlar konunun içinde ya da hemen peşinden verilmiş ve konunun kavranmasını kolaylaştırmıştır.

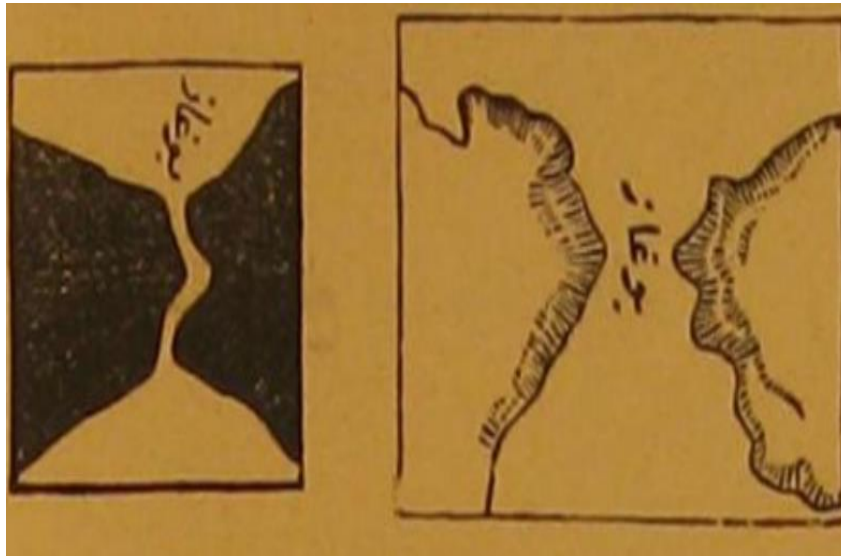
Örnek; kitapta birçok görsel bulunmakta ancak günümüz ders kitaplarında pek de rastlayamayacağımız ırklar konusu ve görselleri çokça dikkat çekmektedir. Kitapta özellikle dikkatimizi çeken bir nokta ise amerikan nesli insanlar olarak kızıl dereli insanların görsellerinin kullanılması ve bu insanların 20 seneden beri soykırımı uğradığı bilgisinin yer almasıdır.

Amerikan sülalesi -Bu nesil Amerika kıtasının sekene-i kadime ve asliyesi olup 20 seneden beri inkıraza yüz tutmuştur. (Resim 7)

Boğaz, geçit, kanal- denizlerin iki kara arasına sıkışmış olan dar yerlerine boğaz derler. Boğazlar ekseriya denizi birleştirir ve iki karayı birbirinden ayırırlar. (Resim 8)

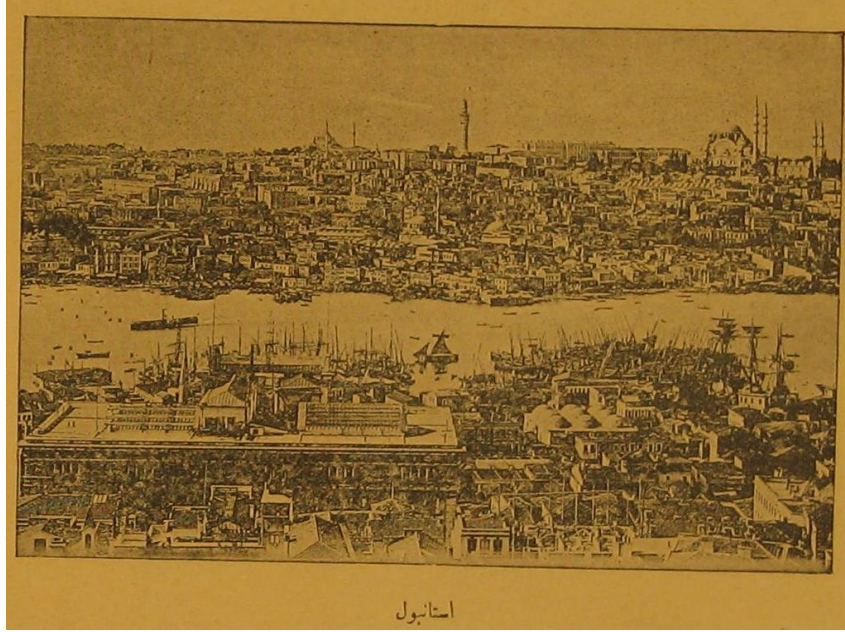
Resim 7: Amerikan nesli insanlar

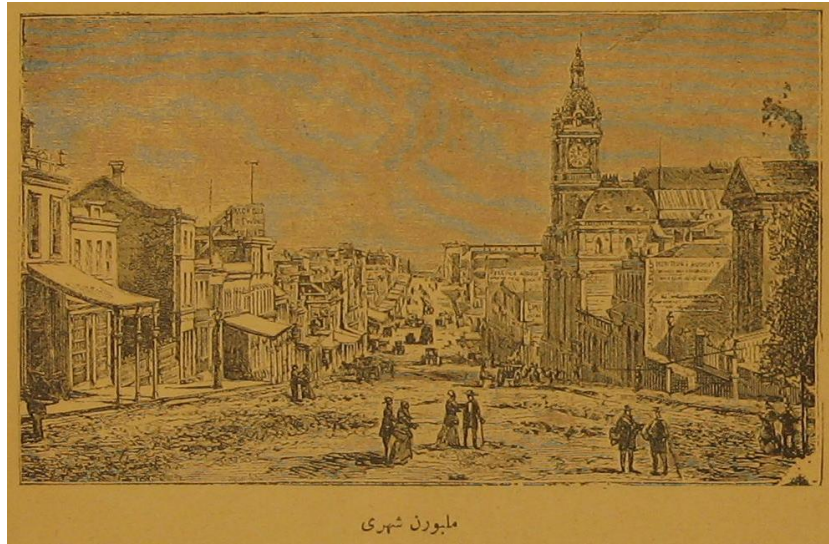
Resim 8: Boğaz

Kitapta kullanılan görsellere ve verilmek istenilen mesaja bakıldığında görsellerin içerik ile uyumlu olduğu yargısına varabiliyoruz. Ayrıca görseller ve alt yazılarının da birbiri ile uyumlu olduğu görülüyor. Kullanılan görseller hemen ilgili konu kısmında içeriğe uygun olarak verilmiştir.

Örnek: Şehirler ve ülkelerin başkentlerinden bahsederken konunun hemen arkasından şehrin görseli de verilmiştir. (Resim 9, Resim 10)

Resim 9: İstanbul

Resim 10: Melborn şehri

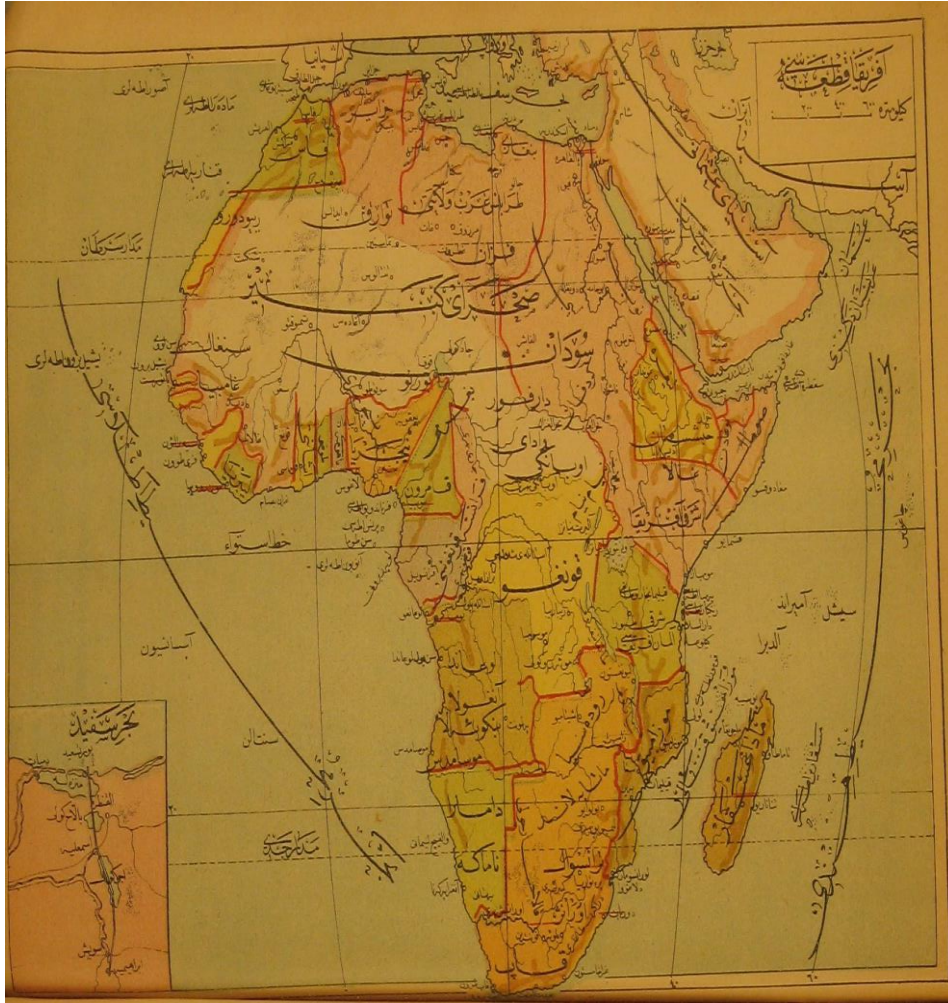
Neredeyse her konu ile ilgili görsel kullanılmış ve kullanılan görseller öğrencinin konuyu anlamasını destekleyecek nitelikte görsellerdir. (Resim 11)

Örnek: Edirne; ismine mensup vilayetin Merkezi olup şimendifer hattı üzerindedir Meriç Nehri yakınında cereyan eder.

Tasarımda kullanılan görseller, haritalar ve çizimler rüştüye kademesindeki öğrencilerin seviyesine, bedensel ve psikolojik gelişimine uygun olarak seçilmiştir. (Resim 12)

Resim 11: Edirne

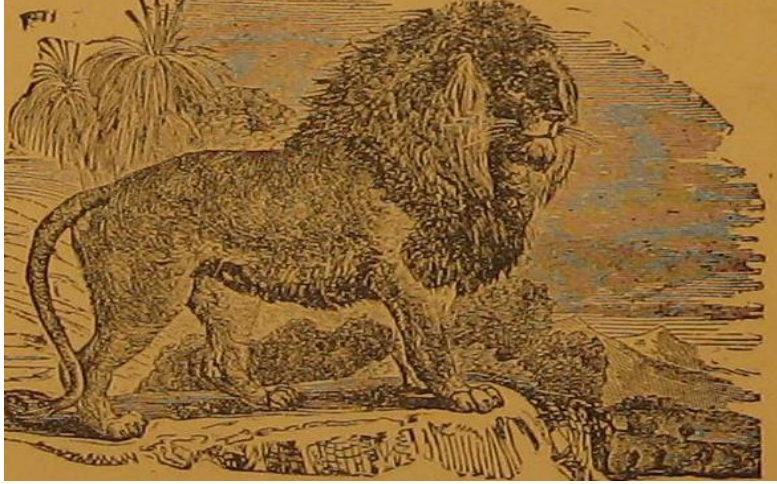

Resim 12: Afrika kıtası

Görsellerden bazıları cümle bitmeden araya yerleştirildiği için cümlenin akışını bozmaktadır. (Resim 13 cümle arasında verilmiş)

Örnek;

Hayvanat- Hayvanat kendilerine mahsus mahallerde halk olunup bilahare rüzgârlar, cereyanlar ve insanlar marifetiyle

Resim 13: Arslan

etrafa intişar ettiler ve bazıları da halk olundukları mahallerde kaldılar. Hayvanatı da birçok sınıflara ayırmışlardır.

Kitabın kapak resminin seçimi görsel açıdan çok önemli olup kitabın içeriğini kapsamaması ve albenisini artırması açısından önem arz etmektedir (Resim 14).

Resim 14: Kitabın kapak resmi

Bu bulgulara ek olarak günümüzde uygulanan “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği'nin 19. Maddesi (meb.gov.tr) hükümleri” doğrultusunda kitap incelemede dikkat edilecek olan hususlarla ilgili olarak aşağıdaki sonuçlara varılmıştır (Tablo 1).

Tablo 1.

Haritalı Musavver Coğrafyayı Umumi Ders Kitabının İçerik Açısından Değerlendirilmesi

İncelenen Kriterler	Haritalı Musavver Coğrafyayı Umumi
İçerik; milli, ahlaki, kültürel ve insani değerlerle tutarlı mıdır?	İçerikte değerlere aykırı bir unsura rastlanmamıştır.
İçerik, gereksiz ayrıntı ve fazla bilgidan arındırılmış mıdır?	İçerik açık ve sade bir biçimde ele alınmıştır.
İçerik, öğrenciyi sınıf içinde ve dışında aktif hale getirmekte midir?	Anlatıma dayalı bir öğrenme yaklaşımına göre hazırlandığı için öğrenci pasif kalmaktadır.
Konular, mümkün olduğunca günlük hayatla bağlantılı olarak işlenmekte midir?	Verilen örneklerde günlük hayatla sık sık bağ kurulmuştur.
Konular, öğretime yardımcı unsurlarla (Harita, fotoğraf, tablo, grafik, şema vb.) beslenerek daha anlaşılır hale getirilmiş midir?	Konularla alakalı görsel, şekiller ve haritalara sıkça yer verilmiştir.
İçerik (konular); öğrenciyi daha çok öğrenmeye, araştırmaya, başka kaynaklara başvurmaya teşvik edecek şekilde verilmiş midir?	İçerik öğrenciyi araştırmaya sevk etmeden doğrudan verilmiştir.
İçerik; güncel ve hayata uygulanabilir nitelikte midir?	İçeriğin ilgili kısımları 1910'lu yıllara göre güncel ve günlük hayata uygulanabilir niteliktedir.
Metinler öğrencilerin ilgilerine ve yaşamlarına uygun düzenlenmiş midir?	Metinler ve içerik öğrencinin yaş düzeyine uygun belirlenmiştir.
Önemli kavram, terim ve mekânlar yeterince açıklanmış mıdır?	Terimler ve mekânlar yeterince açıklanmıştır.
Metinler örneklerle yeterince zenginleştirilmiş midir?	Örneklerle anlatılan konuların kalıcılığı sağlanmaya çalışılmıştır.
Programın amaçlarına uygun okuma parçalarına yeterince yer verilmiş midir?	Kitapta okuma parçası bulunmamaktadır.
Ünite ya da konu başlangıcında öğrencilerin ilgisi yeterince çekilmekte midir?	Ünite başlarında görseller dışında öğrencinin ilgisini çekecek bir unsur barındırmamaktadır.
Konunun öğretimine ilişkin amaçlar ünite başlarında verilmiş midir?	Ünite başlarında konunun öğretimi ile ilgili amaçlar bulunmamaktadır.
Görsel materyaller içeriğe uygun düzenlenmiş midir?	Görsel materyaller içeriğe uygun düzenlenmiştir.
Kitap, bilimsel hatalardan arındırılmış mıdır?	Kitabın basım tarihinden günümüze kadar geçen süreç düşünüldüğünde genel geçer bilgiler dışında bilimsel hatalara rastlanmamıştır.
İstatistikî bilgiler, ders kitabının basım tarihine bakıldığında güncel midir?	Genel geçer bilgiler dışında istatistikî bilgiler kitabın basım tarihi (1910) ile örtüşmektedir.
Öğrenciyi öğrenmeye sevk edecek etkinliklere yeterince yer verilmiş midir?	Kitapta öğrenciyi çalışmaya yöneltecek bir etkinlik bulunmamaktadır.

<i>Ders kitabı öğrencilerin coğrafi olaylar ve mekânlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ortaya çıkarmasını sağlayacak uygulamalara yeterince yer vermiş midir?</i>	Coğrafi olaylar ve mekânlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar anlatım yoluyla verilmiştir.
<i>Coğrafi olayların (tabii, beşeri, ekonomik) dağılışı, sebep-sonuç ilişkisi gözetilerek verilmiş mi?</i>	Coğrafi olayların dağılışı, sebep-sonuç ilkesi gözetilerek verilmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuç olarak Osmanlının son dönemlerinde savaşlarda ardı ardına yenilgiler yaşansa da bilimsel yönden önemli bir gerileme olmadığı görülmektedir. Özellikle 1913'lü yıllarda sanki yeni kurulmuş devlet gibi birçok alanda modernleşme hareketleri hız kazandığı gibi coğrafi alandaki çalışmalar da hiç aksamadan devam etmiştir. Hatta bu dönemde coğrafya ile ilgili birçok eser basılmıştır (Özey, 1996).

Bu kitap basıldığı dönemin (1910) şartlarına göre birçok özellik ve yenilik bakımından ön plana çıkmaktadır. Bunların başında kitaptaki görsel yoğunluğu gelmektedir. Kitap toplam 55 sayfa olup 58 adet görsel içermektedir. Bu durumda kitaptaki görsel yoğunluğu coğrafya eğitim ve öğretiminde kalıcı öğrenmenin sağlanması için görselliğe ne kadar önem verildiğinin bir göstergesidir. Kapak resminde 12-13 yaşlarında bir çocuğun dünya küresi başında bir fotoğrafının kullanılması kitabın hangi derse ait bir kitap olduğu ve hangi eğitim kademesine hitap ettiğini göstermektedir. Kitabın boyutları 20x27 cm olup rüştüye seviyesindeki bir öğrencinin gelişim özellikleri düşünüldüğünde taşınabilirlik açısından kullanışlı bir kitap olduğu söylenebilir. İnce ve Özey (2018) yaptıkları çalışmada Türkiye'deki günümüz ders kitaplarının fiziki özellikleri ile ilgili değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi kitabı günümüz coğrafya kitaplarının konu dağılımında olduğu gibi tabii coğrafya, siyasi coğrafya ve riyazi(matematik) coğrafya olmak üzere üç kısma ayrılmış ve bu ana başlıkların ihtiva ettiği konular yüzeysel bir şekilde ele alınmıştır. Kitabın içerik açısından en dikkat çeken kısmı ise yeryüzündeki ırkların ele alındığı bir bölüme yer verilmesidir. Meşrutiyet yıllarından itibaren milliyetçilik akımlarının hız kazandığı, çok uluslu imparatorlukların yıkıldığı bir dönemde bile yeryüzündeki ırkların coğrafya derslerinde konu olarak işlenmesi Haritalı Musavver Coğrafya-i Umumi kitabının günümüz ders kitaplarından ayrı bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

İncelediğimiz bu kitabı günümüzdeki coğrafya ders kitaplarından ayıran en önemli yönü ise kitapta öğrenciyi derse hazırlayacak, içeriğin öğretiminde öğrenciyi aktif kılacak ve öğrenciyi öğrendiklerini pekiştirip ölçme ve değerlendirme imkânı sunacak herhangi bir soru veya etkinliğe rastlanmamasıdır. Bu yönüyle kitabın öğreticiyi merkeze alan davranışçı bir yaklaşımla hazırlandığı ve sunuş ve anlatım yöntemine daha uygun olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla kitap ölçme ve değerlendirmeyi öğretmene bırakmıştır. Fakat Bilgili (2011), günümüzdeki ders kitaplarında ölçme ve değerlendirmenin önemini vurgulamaktadır.

Günümüzde yapılandırmacı öğrenme yaklaşımıyla hazırlanan ders kitaplarında ise değerlendirme çalışmaları öğrencinin bir dönem boyunca yaptıklarını (Ünlü, 2014; Demirkaya ve Tomal, 2003) performans ödevleri, öz değerlendirme, gözlem, görüşme, dereceli puanlama

anahtarı, portfolyo (Aydın ve Kocalar, 2014) proje ve performans ödevi gibi araçlarla öğrencinin bilgiyi nasıl yapılandığı (Demirkaya, 2017) ve üst düzey zihinsel becerilerini nasıl geliştirdiğini öğrenme-öğretme sürecinde değerlendirir (Arslan, 2009). Dolayısıyla günümüzdeki coğrafya kitaplarına göre ölçme-değerlendirme açısından yetersiz bir kitap olduğunu söyleyebiliriz.

Bu çalışmanın ortaya konulması sürecinde Osmanlı devletinin son dönemlerine ilişkin özellikle de eğitim öğretim alanında yeterince literatür olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Oysa bu dönemde basılmış çok sayıda eser bulunmaktadır. Bu eserler günümüz Türkçesine çevrilip tahlil edildiğinde dönemin sosyal, kültürel ve siyasi hayatına ilişkin araştırmacılara derin bilgiler sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, C. M. (2015). *Nitel Veri Toplama Araçları*. Metin, M. Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri. s.339-363, Ankara: Pegem Yayınevi.
- Artvinli, E. (2009). Coğrafya Programının Öngördüğü Coğrafi Becerilere 9. Sınıf Coğrafya Ders Kitabında Erişim Düzeyi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt-Sayı: 11-2, 51-66.
- Aydın, F. ve Kocalar, A. O. (2014). Coğrafya Bölümü Öğrencilerinin Portfolyo Değerlendirmeye İlişkin Görüşleri, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 30:69-85.
- Bilgili, M. (2011). Coğrafya 9 ve 10 sınıf ders kitaplarındaki etkinlikler ölçme ve değerlendirme çalışmaları ve etkileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*. ss. 201-217.
- Demirkaya H. (2017). "Sosyal Bilgiler Öğretiminde Ders Kitabı", Sosyal Bilgiler Öğretiminde Eğitim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, (Ed. R. Sever, E. Koçoğlu), Pegem Akademi, Ankara, pp.87-101.
- Demirkaya H. ve Tomal N. (2003). Lise Coğrafya Ders Kitaplarının Değerlendirilmesi Ve Sorunlara Yönelik Çözüm Önerileri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, ss.153-169.
- meb.gov.tr; <https://ttkb.meb.gov.tr/www/ders-kitaplarinin-incelenmesi/dosya/32> adresinden 05.12.2019 tarihinde alınmıştır.
- Gülersoy, A. E. (2013). İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 2 (1), 8-26.
- Gümüşçü, O. (2012). Katip Çelebi'den Günümüze Türkiye'de Coğrafyanın Tarihi Serüveni, *VII. TÜCAUM Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 18-19 Ekim 2012
- İbn-i Nüzhet Cevad Bey (1910). *Haritalı Musavver Coğrafyayı Umumi*, Numaralı Kasbar Matbaası, 1328 (1910), İstanbul.
- İnce, Z. ve Özey, R. (2018). Türkiye'de ve Hollanda'da Coğrafya Ders Kitaplarının Fiziki Yapı ve Görsel İçerik Açısından Karşılaştırılması. *The Journal of Social Science*, Yıl: 5, Sayı: 31, s. 293-311.
- Kızılçaoğlu, A.(2003). Orta Öğretim Coğrafya Ders Kitapları Değerlendirme Ölçütleri, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 8, 19-33.
- Ölmez, A. (2014). II. Meşrutiyet Devrinde Osmanlı Medreselerinde Reform Çabaları Ve Merkezileşme, *Vakıflar Dergisi*, 41, 127-140.
- Özey, R. (1996). Osmanlı Devleti'nde Orta Öğretimde Coğrafya, 2. *Ulusal Eğitim Sempozyumu Dergisi*, İstanbul.
- Semerci, E. (2004). İlköğretim Türkçe Ve Matematik Ders Kitaplarını Genel Değerlendirme Ölçeği, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (1) 49-54.
- Taş, A. M. (2007). Yeni Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarına İlişkin Öğretmen Görüşlerinin Belirlenmesi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17, 519-532
- Türk, İ. C. (2009). II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimcisi Satı Bey ve Coğrafya Öğretimi, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (40), 423-438.
- Ünlü, M. (2014). *Coğrafya Öğretimi*, Pegem Akademi, İstanbul.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Seçkin Yayıncılık, Ankara.